

ni, hogy egy festmény digitalizálható (vagyis részben szövegesíthető) ugyan, ám ezt a transzformációt bortság volna maradéktalan másolásnak tekinteni. Két megfontolandó példát is láthattunk tehát arra, hogy Szőnyi és idézett szerzői végkövetkeztéseit nem árt csipetnyi sóval kezelni. Sem pragmatikai, sem pedig fenomenológiai értelemben nem lehet megnyugtatóan kijelenteni ugyanis, hogy képek és szövegek között immár nincs különbség, s hogy az *ut pictura poesis* elve minden további nélkül igaznak bizonyul.

Mindettől függetlenül Szőnyi György Endre könyve mindenképp figyelemre méltó kutatói munka végeredménye. Olyan szellemi attitűd terméke, amely csakis üdvözlendő lehet a hazai bölcsészet ma is fájdalmasan széttagolt, igen gyakran diszciplináris zárványokban vegetáló, többszörösen szegregált világában, hiszen a könyv – minden említett fogyatkozása ellenére – látványos példáját nyújtja annak, hogy a kultúra kutatása manapság valóban multi- és interdiszciplináris felkészültséget követel meg, olyan új enciklopédikus beállítottságot, amely bizony jócskán emlékeztet a kora újkori enciklopédizmus kultúraszemléletére. A *Pictura & Scriptura* tehát fontos tanúságtétel amellett, hogy a különféle történeti tudományok kutatói tulajdonképpen ugyanazzal, a kultúra összetett rendszerének történetével, foglalkoznak, a különbség köztük csupán annyi, hogy más és más diszciplináris „kapukon” lépnek be erre a területre. Nyilvánvaló az is, hogy Szőnyi kutatói magatartásformája csak a legjobb értelemben vett egyetemi oktatók és diákok sajátja, hiszen az *universitas* éppen akkor lesz valódi *egyetem*, ha a tudományok világegyetemének harmóniáját testesíti meg, azaz a különféle szakterületek közötti szakmai együttműködés és társszerzői gyakorlat színterévé válik. Ha Szőnyin és a hozzá hasonló kutatókon múlna a jövő felsőoktatásának ügye, nem volna aggódni valónk.

■■■■■■ SZENTPÉTERI MÁRTON

John North: A követek titka

HOLBEIN ÉS A RENESZÁNSZ VILÁGA

Fordította Gyárfás Vera. Typotex Kiadó, Budapest, 2005. 364 old., 3600 Ft

Végy egy közismert reneszánsz festményt, állítsd legújabb detektívtörténeted cselekményének középpontjába, és hosszú kultúrtörténeti nyomozás során fedd fel olvasód előtt, hogy a művész milyen különös titkokat rejtett el e képén. Hogy a történet még izgalmasabb legyen, lehetőség szerint a múltbéli rejtély kibogozásával párhuzamosan egy kortárs bűntény is oldódik meg, a festmény körüli nyomozás egyszerre derítsen fényt egy régi és egy új titokra. A receptet követve olykor kimondottan élvezhető intellektuális krimi készíthető – amilyen például Arturo Pérez-Reverte *A flamand tábla rejtélye* című, Magyarországon is népszerű könyve. A művészettörténészek viszont nemcsak készek pontról pontra megcáfolni a regényíró bizonyítását, hanem rendszerint azzal is érvelnek, hogy rejtélyes gyilkosságokra vonatkozó üzeneteket, kincskereső térképeket és egyéb titkos alakzatokat nem (vagy csak mértékkel) szokás festményekbe kódolni, és ezért az efféle leleplezések inkább saját korunk mentalitásáról árulkodnak, semmint a négy-ötszáz évvel ezelőtt alkotó művészekéről.

Érthető, miért övezi gyanakvás John North magyarul frissen megjelent, de angol nyelven is csak három éve olvasható, könyvterjedelmű elemzését a titkos üzenetről, amelyet Hans Holbein híres képe, a National Gallery kitüntetett pontján megtekinthető *Követek* rejt. A festménnyel számos művészettörténeti monográfia foglalkozott, és elég valószínűtlen, hogy mindeddig senki ne vette volna észre azon rejtjeleket, csillagász által megfejthető részleteket, geometriai alakzatokat (titkos egyenest, hatszöveget, csillagot és a festményt majdnem egészében lefedő horoszkópnegyzetet), amelyeket most North részlete-

sen rekonstruál. Minden okunk megvan rá, hogy távolságtartó kétkedéssel közelítsünk könyvéhez.

A szerző személye és háttere azonban rést üthet óvatos tartózkodásunk falán. John North ugyanis nem illeszkedik azon írók sorába, akik egyik könyvükben a fáraók titkáról, a másikban pedig Leonardóról vagy az ufókról rántják le a leplet. Edward Grant, John Murdoch és David Lindberg mellett a középkori és kora újkori tudomány történetének legfelkészültebb és igen termékeny kutatója. Megbízhatóságához nem fér kétség, még akkor sem, ha tudjuk, hogy egyik könyvét egyébként Däniken típusú szerzők tollára illő tárgyról, a Stone-henge matematikai-csillagászati jelentőségéről írta. Leghíresebb, immár klasszikus munkája a *Chaucer univerzuma* arról a világról szól, amelynek tudományában és kozmológiai felfogásában Chaucer is otthonosan mozgott, és amelynek ismerete nélkül, mondja North, a *Canterbury mesék* nem igazán érthető (az egyik első fejezet például a középkori csillagászat legfőbb eszközéről, az asztrolábi-umról kapta címét).

Valami hasonlót állít Holbein festményével kapcsolatban is, de tézise ez alkalommal jóval radikálisabb, és nagy vitát váltott ki. A hagyományos értelmezés szerint *A követek* politikai tartalmú kép, a VIII. Henrik udvarában tartózkodó két francia követ, Jean de Dinteville és George de Selve alakja közt látható csillagászati műszerek pedig Dinteville tudományos érdeklődésére utalnak. A festmény megannyi különös részlete, kivált az elszakadt húrú lant, a VIII. Henrik uralkodása nyomán támadt diplomáciai és valláspolitikai diszharmóniát hivatott jelképezni. A kép legkülönösebb eleme, az előterében látható anamorfikus torzítású koponya pedig egyrészt Holbein furfangos aláírása volna (*hohles Bein*, üreges csont), másrészt a halandóságra emlékeztető *memento mori*. Komoly viták bontakoztak persze ki az egyes részletek értelmezéséről, a rosszul beállított műszerek leolvasási módjairól, North új könyvének szemszögéből azonban minden korábbi elemzés szinte egy helyben forgó, bátortalan interpretációs kísérletnek tetszik.

Szerinte ugyanis a rendkívüli körtekintéssel felvonultatott műszer-arsenál nem politikai, még kevésbé tudományos, hanem inkább vallásos üzenetet hordoz. Az egyes csillagászati eszközök egy konkrét helyet és időpontot azonosítanak: Londont 1533 nagypéntekjén – a keresztre feszítést követő 1500. nagypénteken – április 11-én délután négy óra nyolc perckor.

A Nap horizont feletti magasságának megfelelően e pillanatban a napóra árnyékvetője 27° -os szöveget zárt be a vízszintessel, de 27° -os szöveget zár be a vízszintessel az eltorzított koponya tengelye is. Régóta tudjuk, hogy a festménytől jobbra állva, egy jól meghatározott szögből kell nézni az anamorfikus koponyát ahhoz, hogy „kismuljon”, és felvegye természetes alakját. Ha pedig folytatja a szerző, ugyanebből a pontból nemcsak lefelé, a koponya hossz tengelye mentén, hanem 27° -os szögben felfelé is húzunk egy egyenest, az a kép kitüntetett pontjait köti össze: az egyes műszerek fontos részleteit – az éggömb horizontvonalának kezdőpontját, a Nap pozícióját az éggömbön, a napműszer nullapontját, a kvadráns négy óra pontját –, a kép valószínűsíthető megrendelőjének, Jean de Dinteville követnek a bal szemét s végül a kép bal felső sarkában a súlyos zöld drapéria mögött előtűnő feszületen Krisztus bal szemét. (Ha Northnak igaza van abban, hogy a múzeumlátogatók többségének figyelmét elkerülő feszület stratégiai fontosságú, akkor különösen ironikus, hogy *A követek* számos, például az interneten fellelhető reprodukciója mint szükségtelen részletet a kép felső részével együtt Krisztust is levágja). A festmény igazi tartalma tehát mind datálásával, mind rejtett geometriájával meditáció Krisztus szenvedéséről, keresztthaláláról és megváltásáról.

A 27 más szempontból is kulcsszám a képek: a nyitott matematikai könyv adott oldalán a 27 többszöröseit látjuk (amennyiben vesszük a fázisát, hogy egy könyvtárban a megfelelő oldalon felüssük az immár azonosított nyomtatványt, mert a festményen az írás alig kivehető), az egyes műszerek (a gnómón, a napműszer és a torquetum) megfelelő leolvasásakor is újra meg újra e mági-

kus számba ütközünk, a nyitott énekeskönyv borítói által bezárt szög is 27° , nem beszélve arról, hogy a 27 mint a három harmadik hatványa a Szentháromságra utal. Ha mindez még nem volna elég, North a festmény bizonyos pontjait összekötve egy hatágú Dávid-csillagot, avagy Salamon pecsétjét, továbbá egy horoszkóp-négyzetet is felvázol – az utóbbi éppen a műszerek alapján azonosított hűsvéti időpont konstellációját mutatja: „Nagypéntek legsötétebb órájához” illően a rosszindulatú Szaturnusz erős, míg Jupiter, a vallás bolygója kedvezőtlen helyzetben áll

Holbein nem volt különösebben iskolázott, a geometriai minták és a kimunkált csillagászati rejtvények festménybe ültetésének sem volt mestere – bár North meggyőzően bizonyítja, hogy a csillagászati ismeretek a korban az általános műveltség részét alkották –, ezért a festmény tudományos tartalma bizonyosan egy tanácsadó tervét követi. Bár North erre semmilyen közvetlen bizonyítékot nem talál, a királyi udvarban ez idő tájt tevékenykedő Nicholas Kratzer csillagász-matematikust, VIII. Henrik csillagászati műszerkészítőjét véli Holbein tanácsadójának, a kompozíció valódi kialakítójának.

A követek titka nem csupán a már korábbi elemzők által is tárgyalt apró részletekre összpontosít, az elszakadt húrra vagy a résnyre nyitott könyv oldalára. Feltárja, milyen politikai jelentősége van a földgömbön Amerika partvonalai feltüntetésének, hogyan lehet a korban bevett módon leolvasni a csillagászati műszereket (a polihedriális napórát, a kvadránst, a hengeres napórát, az éggömböt és a torquetumot), miért vannak ezek látszólag rosszul beállítva, mi a lutheránus énekeskönyv szerepe a kép alsó részén, miért éppen ezek a hangszerek vannak a képen, s milyen kozmológiai jelentőséget hordoz a padló geometriai mintázata.

A követek titka – a lelkes ismertető és a nem szakmai, hanem inkább általános szintű fanyalgások, hitetlenkedések mellett – pontos, szakszerű kritikát is kapott. Northot szakmai felkészültsége, a reneszánsz csillagászati műszerei terén való jártassága miatt vesszük komolyan; éppen ezért

különös jelentőségű Giles Hudson recenziója (*Annals of Science*, 60 [2003], 201–205. old.), amely több szinten is támadja a könyv érvrendszerét. Először is azt állítja, hogy North a legkevésbé sem konvencionális módon értelmezi a műszerek idő- és szélességi adatait, más szóval olyan – talán védhető, de korántsem bevett – leolvasási technikát alkalmaz, amely – bizonyos adatokat figyelmen kívül hagyva, apróbb eltéréseket pedig elhanyagolva – alátámasztja elméletét. Másodsor, folytatja Hudson, a festményre illesztett egyenesek és egyéb geometriai formák csak igen nagyvonalú közelítésben metszik a North által azonosított pontokat: *A követek titka*ának értelmezési bravúrja kellően vastag ceruzával egy múzeumi poszterrekonstrukción könnyen megismételhető, a festmény valódi méreteit alapul véve azonban már csak közelítés. (A hatszög például sehogy sem illeszthető egyszerre háromnál többre az öt kijelölt kilenc pont közül.) Azt elismeri, hogy North legfontosabb egyenese, a Krisztus fejére mutató vonal valóban metszi a szükséges pontokat, itt azonban a 27° -os szöggel kapcsolatban támaszt kifogást, ez ugyanis – attól függően, hogy melyik, a festmény műszerei által jelzett horizontot választjuk referenciaegyenestül – inkább 25° , mint 27° . Hudson egyébként sincsen meggyőződve a 27-es szám onniprezens voltáról, mint megjegyzi, az aritmetikai-könyvben található összegeket a 27 mellett a 21, a 24 és a 28 is kiválóan osztja. Noha dicséri Northot azért, mert kellő részletességgel dokumentálta a csillagászati-matematikai műveltség szerepét Holbein környezetében, a Kratzer közreműködésére vonatkozó érveket elveti. Szerinte az egyik követ nem is George de Selve, Lavour püspöke, hanem – mint egyes korai értelmezésekben is – Jean de Dinteville fiúve, François, Auxerre püspöke, aki valóban sokkal inkább ismert volt lelkesedéséről a csillagászati és mechanikai művészetek iránt, mint de Selve.

Hogy kinek van igaza az egyébként ugyanazon a kutatási területen versengő szerzők vitájában, nehéz volna eldönteni. An nem kell North érvelését minden részében elfogadnunk ah-

hoz, hogy élvezzük a könyvét, és meggyőződünk arról, hogy ez a festmény bizony több rejtett információt tartalmaz, mint hittük. Talán a horoszkóp festményre fektetése elszélt, lehet, hogy a hatszög csak erőszakoltan illeszthető a kép stratégiai pontjaira, esetleg túlzás felvonultatni Marsilio Ficino orphikus himnuszait és a zsidó Kabalát a kép értelmezéséhez, de a két – a vízszintessel 27°-os szöveget bezáró – egyenes mintha valóban kijelölné számunkra azt a pontot, ahonnan nemcsak a koponya nyeri vissza igazi alakját, de Krisztus szemébe tekintve a festmény „valódi üzenetét” is megértjük.

Annyi bizonyos, hogy North nyújtja a legfrissebb és talán a legalaposabb elemzést Holbein festményéről: elhelyezi a képet történeti és biográfiai kontextusában, és rendkívül informatív körképet kínál a festmény elkészültének politikai, vallásos, kulturális, tudományos és mágikus kontextusáról.

Befejezésül néhány szót a magyar kiadásról. Példaértékű, hogy egy Nyugaton szenzáció számba menő tudományos munkát ilyen gyorsan sikerült nálunk is megjelentetni. A kötet ráadásul szép, a keményborító illusztrációja ötletesebb, mint az egész festményt reprodukáló, viszonylag unalmasabb angol címlapalaké, és a tizenegy színes képmelléklet is magas technikai színvonalon készült. A masszív tudományos tartalom és a hemzseggő – főként csillagászati – szakkifejezések láttán üdvözlendő, hogy a Typotex Kiadó Kutrovátz Gábor személyében szaklektort szerződtetett. A baj inkább a magyar szöveg stílusával van. Úgy tűnik, a fordító túlságosan sietett ahhoz, hogy pontos szöveget hozzon létre, így a végeredmény telis-tele van majdnem jó, de jelen állapotában csikorgó – vagy egyenesen rosszul fordított – mondatokkal. Néhány példa a nehézkes mondat szerkezetekre:

„Azt a feltételezést, hogy a koponya optikai helyreállításához nincs szükség lencsére, tükörrre vagy más kellékre az emberi szemén kívül, megerősítette Baltrusaitis feltételezésének általános iránya, és szinte biztosan így is van.” (133. old.) „Kratzer [...] ismereti szülőhelye, Bajorország tudósainak

legújabb írásait, ezért éppen azt a friss vért szállította az angol tudományos életnek, amelyet az már-már elvesztett.” (64. old.) „Amikor Sacrobosco papírra vetette a tizenhetedik század előtti idők legtöbbet forgatott egyetemi szövegének bizonyuló értekezését, egy Arisztotelész által örökül hagyott egyszerű doktrínát fogalmazott meg, amelyet alig kellett módosítani a keresztény teológia és a művészet hallgatóinak kedvéért.” (125. old.) Az eredetiben egyébként nincsen szó művészethallgatókról, csupán a tudomány (a kor kifejezésével élve: a hét szabad művészet) művelőinek szakmai elvárásairól (*the basic needs of students in arts*). „Rendszeresen alkalmazták őket [a fény és a Nap metaforáit – L. B.] a kozmosz egészére, például az olyan hihetetlen elméleti rendszerekre, mint a ma Pseudo-Dionüsziosz néven ismert ókori szerző által kidolgozotttra...” (231. old.) North egyébként talán kissé frivol módon *fantastic theoretical superstuc-ture*-nek nevezi a kora középkor legkifinomultabb neoplatonikus rendszerét, de semmi esetre sem hihetetlennek – a hihetőség kérdését elég nehéz volna felvetni egy olyan világmagyrázattal kapcsolatban, amelyben elsősorban angyalok szerepelnek. Johannes Trithemius nem a „sötét mágia egyik leghírhedtebb gyakorlója” volt (202. old.), az apát csupán a kétes értékű (nem egyértelműen tiszta és természetes) mágia gyakorlásának hírébe keveredett (az angol szöveg valóban könnyen félreérthető: *one of the most notorious of all early sixteenth-century practitioners of dubious magic*).

Apróbb fordítási hibák: Tours-i Gergely vagy Gerolamo Cardano nevét nem indokolt angol változatában (Gregory of Tours – 244. old., Jerome Cardan – 174–175. old.) használni. A zodiákus házai domiciliumok és nem domiciliumok (175. old.). A keresztény tudósok nem működtek „elsősorban papként” (66. old.), hanem, ahogyan North is írja, általában klerikusok voltak, de nem szükségképpen felszentelt papok, és így többségük például misét sem celebrálhatott. Hrabanus Maurus *Commentaria in libros IV Regum*jának nem angol fordítása, hanem a latin eredetije jelent meg a *Patrologia latina* kö-

tetében (281. old.).

A hibák súlya és mennyisége nem jelentős a hatalmas adathalmazt mozgató és utalásokban gazdag szöveg egészében, a nehézkes stílus azonban kiváltképp kárára válik egy olyan könyvnek, amelyben oly sok múlik a feszített érvelésen és a kimunkált retorikán, nem is beszélve arról, hogy North igen szépen használja az angol nyelvet.

LÁNG BENEDEK

Sokszínű kapitalizmus

PÁLYAKÉPEK A MAGYAR TÖKÉS FEJLŐDÉS ARANYKORÁBÓL

Szerk. Sebők Marcell. HVG, Budapest, 2004. 256 old., á. n.

Gyárak, épületek, csarnokok, szobabelső, férfiak és néha nők. A szürke százféle árnyalatában. Sokszínűen, ahogy azt a korabeli technika rögzíthette. A képek mellett készítőik neve, kész fotótörténelem. Képeskönyv. Szép betűk, gondos tipográfia – hiszen a Kner család is szerepel a kötetben! –, okos szavak, az életről mesélő családtrótténetek. A lapok szélén megjegyzések, kiemelések, magyarázatok. Meséskönyv. A „modern szemléletű történeti kutatásokat” (11. old.) végző szerzők olvasmányos kötetben kívánták a széles olvasóközönseget megismertetni neves elődeink életútjával. Így hát magam is lemondtam az idézetek forrásainak kereséséről, a kötet esztétikai és tartalmi kereteit nyilvánvalóan túlfeszítő lábjegyzetek számonkéréséről. Helyette hátradőltem, és gyakran megbabonázva olvastam polgártársaink felemelkedéséről, küzdelmeiről és bukásairól.

Egyszer volt... kezdődnek a mesék is, hogy a mához szóljanak. Tizenegy család történetét ismerjük meg, ezek sorrendben: Darányi Ignác, Ganz Ábrahám, Gregersen Gudbrand, Haggemacher Henrik és Károly, a Hatvány-Deutsch-dinasztia, Havel Lipót, Károlyi Sándor, Kner Izidor, Kornfeld Zsigmond, Krausz